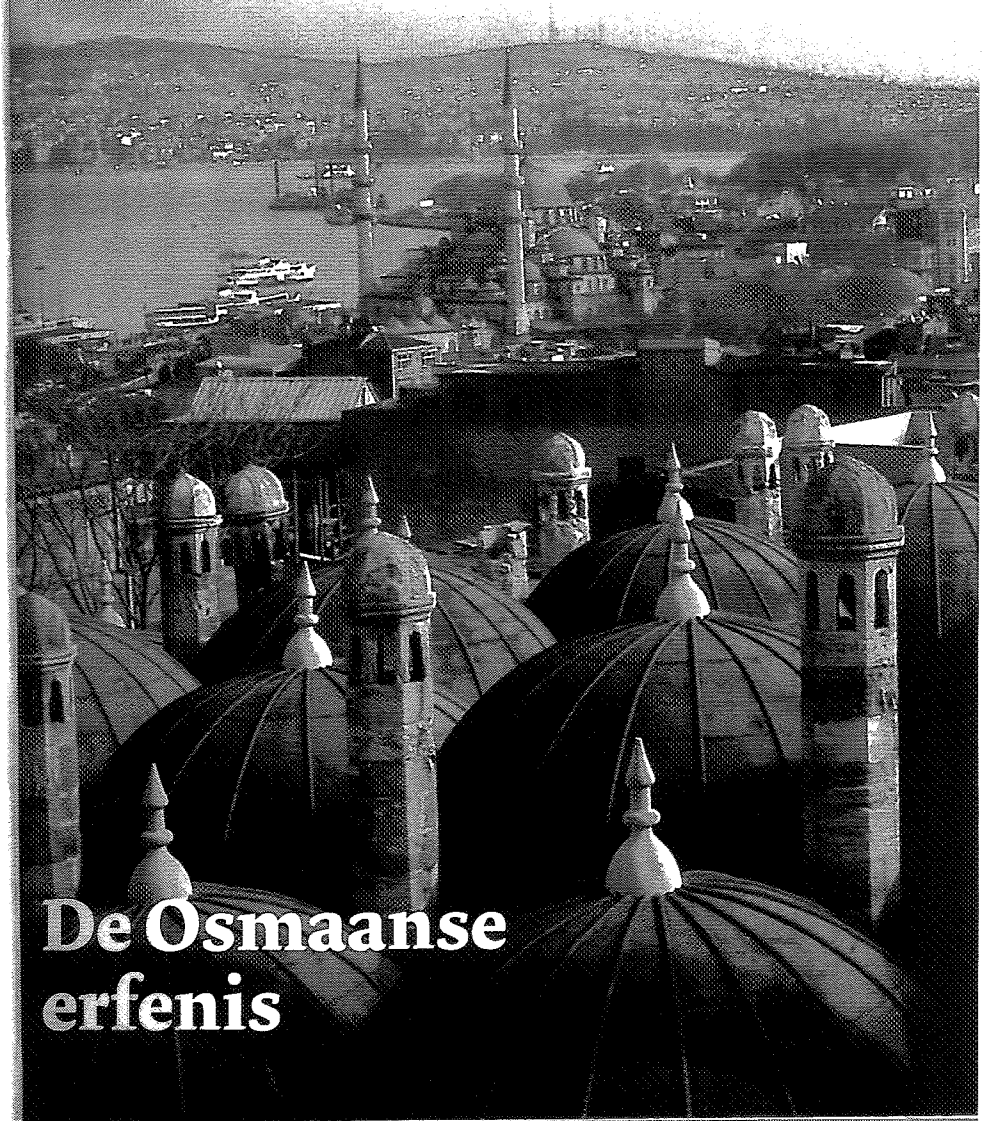

ZemZem

Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam

**De Osmaanse
erfenis**

ZemZem

1/2007

De Osmaanse erfenis

- 6 **De Turkse schaar**
*Jurgen Maas &
Annemarike Stremmelaar*
- 8 **Istanbul, een stad
vol monumenten**
Jan Schmidt
- 22 **Reisgenoten en
wijnschenkers**
Sytske Sötemann
- 31 **Macht en hartstocht
in Istanbul**
Richard van Leeuwen
- 42 **De miniatuur als detective**
Petra de Bruijn
- 54 **Het verkrampte
nationalisme voorbij?**
Jan Schmidt
- 66 **Memoires van mijn
grootvader**
- 74 **Van officier tot publicist
en wapenhandelaar**
Umar Ryad
- 84 **Islam en propaganda in de
Britse en Nederlandse pers**
Fenneke Sysling
- 94 **De Osmaanse erfenis en het
Arabische Midden-Oosten**
Richard van Leeuwen
- 106 **Turks secularisme in
historisch perspectief**
Erik Jan Zürcher

114 **Proost in de trein**
Al Galidi

116 **'Ik schrijf uit liefde,
niet uit afkeer'**
Anna Bukhari

122 **Politiek is vergankelijk,
kunst blijft**
Eeffje Blankevoort

126 **Che Guevara van de jihad**
*Yusuf al-Ayiri
Roel Meijer*

Literatuur

132 **Gelukzalige momenten**
Fouad Laroui
*Over het islamisme. Een
persoonlijke weerlegging*
Marjo Buitelaar

136 **Wat wil de dader?**
Renate van der Zee
Eerwraak in Nederland
Annemarike Stremmelaar

141 **Een herhaling van zetten**
Norman Finkelstein
*De drogreden van het
antisemitisme — Israël,
de VS en het misbruik van
de geschiedenis*
Jae Klaasen

144 **Signalementen**

160 **Noten**

Wetenschap

Van officier tot publicist en wapenhandelaar

Umar Ryad

Tijdens zijn promotieonderzoek in Egypte in 2004, vond Umar Ryad in het archief van de moslimgeleerde Mohammed Rashid Rida (1865-1935) 13 brieven ondertekend door een zekere Zeki Hishmat-Bey Kiram. Kiram, wonend in de Karlstrasse 10 te Berlijn, bleek een Syrische officier te zijn geweest in het Osmaanse leger tijdens de Eerste Wereldoorlog. Hij had connecties met verschillende moslim-nationalisten en nam daarnaast in Berlijn een belangrijke positie in als islamitisch publicist en bemiddelaar tussen Duitse wapenfabrieken en landen als Jemen, Afghanistan en Saoedi-Arabië.

Kiram, van Perzische oorsprong, werd geboren in Damascus in mei 1886. Zijn grootvader was de privé-arts van de sjah van Iran,

Fath Ali Shah (1762-1834), in Teheran. Volgens een in het familiearchief van Kiram aangevonden stamboom zou hij afstammen van Hussein, de kleinzoon van de profeet. Hij begon zijn militaire opleiding op de cadetenschool in zijn geboortestad. Later ging hij naar Istanbul om aan de Militaire Academie te studeren. Rond 1904 studeerde Kiram af en werd hij luitenant in het Osmaanse leger.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd Kiram commandant van de bedoeïenetroepen in Al-Arish in de Sinaïwoestijn. Eind 1916 raakte hij in de buurt van het Suezkanaal ernstig gewond aan zijn linkerbeen. Na een aantal mislukte operaties in Jeruzalem werd hij in november 1917 overgebracht naar Berlijn waar hij in het toentertijd bekende Charité-ziekenhuis werd behandeld. Wegens de alliantie van het Osmaanse rijk met de Centrale Mogendheden werden de Osmaanse soldaten in de gelegenheid gesteld medische zorg te krijgen in Duitsland.¹ Na een verblijf van bijna twee jaar in het ziekenhuis besloten de Duitse artsen in oktober 1919 tot amputatie van Kirams linkerbeen tot boven de knie. Hij

Umar Ryad is docent moderne islam aan de Faculteit der Godgeleerdheid, Universiteit Leiden. Met dank aan dr. Harun Kiram, Zeki Kirams zoon te Kornwestheim, Duitsland, die het gehele archief van zijn vader ter beschikking heeft gesteld, en Fuad Rida, kleinzoon van Rashid Rida te Amerika, voor de toestemming voor het bestuderen van het archief van zijn grootvader. Onderzoeksreizen werden mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het Leids Universiteits Fonds (LUF).

doodde de tijd in het ziekenhuis door bijna dagelijks in zijn dagboek te schrijven.

Een dramatisch keerpunt in Kirams persoonlijke leven, waarvan hij uitgebreid verslag doet in zijn dagboek, was het einde van zijn huwelijk met zijn eerste vrouw, de Turkse Jumnya, die van hem wilde scheiden vanwege zijn handicap. Andere onderwerpen die aan de orde komen in de dagboeken zijn zijn medische toestand, zijn contact met medepatiënten en verplegend personeel en zijn bespiegelingen over de politieke en sociale situatie in Duitsland. Zo nu en dan was hij in staat uitstapjes te maken buiten het ziekenhuis. Hij legde onder andere bezoeken af aan het Osmaanse consulaat, waar hij zijn soldij afhaalde, en de Arabische studentenvereniging in Berlijn. Hij bezocht musea, de opera, theaters en vrienden en ging regelmatig naar cafés en naar de boekhandel waar zijn latere tweede vrouw werkte.

76

Herinneringen

In 1934 schreef Kiram een artikel voor het Duitse tijdschrift *Die Woche* over zijn herinneringen als voormalig commandant in het Osmaanse leger, toegespitst op de periode dat hij gelegerd was bij het Suezkanaal.² Het artikel maakt deel uit van een tweetal op elkaar aansluitende bijdragen in de rubriek 'Dokument der Woche'. In het artikel 'Krieg am Suezkanal' beschrijft hij dat militairen naar Osmaans gebruik geen dienst mochten verrichten in hun geboorteplaats. Hij had om die reden de eerste twaalf jaar van zijn diensttijd in Palestina doorgebracht. Als commandant stond hij ook aan het hoofd van een troepenmacht van 800 soldaten die ten strijde trok tegen de Serviërs op de Balkan.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kreeg Kiram het bevel om naar Al-Arish te gaan. Onder zijn commando bevonden zich onder andere een infanteriecompagnie en twee *Maschinengewehr-Abteilungen*. Naast een

nauwgezet verslag van het verloop van de gevechtshandelingen, schetst hij een beeld van zijn tijd in de Sinaï en de verhouding met de onder zijn commando staande bedoeïenenstammen. Samen met een Duitse generaal kwam hij tegenover de Engelse troepen bij het Suezkanaal te staan. Hij vertelt over de laatste uren voor zijn verwonding:

'Die Engländer glaubten, wir seien Vorposten einer Armee. Nach etwa zwei Minuten gaben wir unseren Pferden die Sporen und galoppierten in voller Karriere in der Richtung unserer Offiziere und Soldaten zurück, mit denen wir dann ohne Verluste entkommen konnten. [In sämtlichen Kämpfe war ich allein mit meinen Beduinen, mal leicht verwundet und beim viertem mal ein Bein verloren].³

In zijn dagboek laat Kiram zich kritisch uit over de Turkse militairen die evenals hij in Berlijn verbleven. Hij is teleurgesteld over hun gedrag en lage moraal en vergelijkt hen met de Duitse officieren die zich in zijn ogen bewust zijn van hun status als militair en zich, in tegenstelling tot de Turkse officieren, niet ophouden in de kringen van prostituees. Kirams bezoeken aan het Osmaanse consulaat stemden hem evenmin vrolijk. In zijn dagboek doet hij gedetailleerd verslag van de wantoestand die hij binnen het gebouw aantreft: er liggen geen tapijten op de vloer, het meubilair is kapot en versleten, het personeel is corrupt. Het verval van zeden en gebrek aan grandeur staan in zijn ogen symbool voor de teloorgang van het Osmaanse rijk.

In 1921 begon Kiram met de studie geneeskunde aan de Friedrich-Wilhelms Universität te Berlijn. Hij specialiseerde zich in de richting tandheelkunde en rondde in 1925 zijn studie af met een dissertatie getiteld: 'Mund- und Zahnpflege bei den mohammedanischen Völkern'. Hij slaagde er echter niet

in zich als tandarts te vestigen. Volgens zijn zoon was dit te wijten aan het feit dat hij niet beschikte over de Duitse nationaliteit. In juli 1920 was Kiram getrouwd met de Duitse Gertrud Neuendorff (1886-1983), met wie hij later een boekwinkel en drukkerij onder de naam *Maktabat al-Sharq wa al-Gharb al-'Ilmiyya fi Berlin* (Morgen- und Abendland Verlag, Berlin) opende. In 1923 publiceerde hij een Latijns-Turks-Arabisch medisch woordenboek op het gebied van de anatomie.

Begraafplaats

In Berlijn raakte Kiram bevriend met de Libanese schrijver en nationalist prins Shakib Arslan (1871-1946). In hun studies over de geschiedenis van de islam in Duitsland refereren Abdullah en Gerhard Höpp aan Kiram als 'Turkse officier', die samen met Shakib Arslan, Hafiz Sükrü, de Turkse imam in Berlijn, de Perzische Hasan Abbas en de Egyptische Muhammad Sulaiman (1878-1929) op verzoek van de Oriëntaalse Club deel uitmaakte van een commissie die tot taak had zorg te dragen voor de stichting van een islamitische begraafplaats in Berlijn (1921). De directe aanleiding hiervoor was de moord door Turkse nationalist op de oprichter van de Oriëntaalse Club, Mehmet Talat (1874-1921), de in ballingschap levende voormalige Turkse minister van Binnenlandse Zaken, die bij gebrek aan een islamitisch kerkhof op het Mathäi-Kirchhof in Berlijn werd begraven.⁴

Arslan introduceerde Kiram bij verschillende vooraanstaande moslims en belangrijke islamitische organisaties als een betrouwbare vertegenwoordiger in Berlijn. Mede hierdoor werd Kiram in 1932 gekozen tot president van de tak van het Islamischer Weltkongress in de Duitse hoofdstad. In 1935 werd hij gevraagd zitting te nemen in het oprichtingscomité van het Europese Islamitische Congres in Genève onder voorzitterschap van Arslan. Het Berlijn van Kiram werd gekenmerkt door

islamitisch activisme. Moslim-immigranten uit verschillende landen hadden instituten opgericht die plaats boden aan zowel religieuze als culturele activiteiten. Vanuit deze instituten verschenen diverse publicaties, zowel in het Duits als in de moedertaal van de immigranten waaronder het Arabisch, Perzisch en Osmaans.

Hoogwaarschijnlijk heeft Arslan Kiram ook bij Rida geïntroduceerd. In het kader van het enige bezoek van Rida aan Europa, als vice-president van de Syrisch-Palestijnse delegatie bij de vergadering van de Volkenbond in Genève in 1921, ontmoetten Rida en Kiram elkaar voor het eerst in Berlijn. In zijn dagboek schrijft Rida:

'[Arslan en ik] bezochten Zaki Afandi Kiram al-Dimashqi in zijn boekwinkel. Hij is een actieve jongeman, wiens been gewond is geraakt tijdens de Grote Oorlog. Hij ging voor behandeling naar Duitsland, daarna trouwde hij met zijn verpleegster. Samen hebben ze een boekwinkel [...] Hij studeerde ook medicijnen.⁵

Kiram schreef rubrieken in Rida's tijdschrift *al-Manar* (De Vuurtoren) en hij was de Berlijnse correspondent voor onder andere de Egyptische krant *al-Muqattam* en een aantal Arabische kranten landen als de Verenigde Staten en Palestina. Zijn bijdragen gingen over diverse onderwerpen, waaronder de opvoeding van kinderen, het muzikale talent van zijn zoon Harun, gezondheid (met name mondhygiëne en populair-wetenschappelijke bijdragen over voedingsvoorschriften binnen de islam), de sociaal-maatschappelijke positie van moslims in Berlijn en werken van bekende oriëntalisten.

Uit zijn correspondentie met Rida blijkt dat Kiram een goede informatiebron was voor hem voor wat betreft de Duitse oriëntalistiek en de situatie van moslims in Berlijn. Kiram

heeft ook gebruik kunnen maken van Rida's publicaties voor lezingen en andere intellectuele activiteiten in Berlijn. In *al-Manar* publiceerde Kiram een Arabische samenvatting van een werk van de Duitse oriëntalist Max Horten over de islamitische *Geisteskultur* (vol. 30/2, pag. 140-141). Rida vroeg hem ook een Arabische samenvatting te verzorgen van Tor Andrae's biografie over de profeet Mohammed, *Mohammed, sein Leben und sein*

waarschijnlijk beïnvloed door de anti-Ahmadiyya campagne in Berlijn. De aanzet tot het conflict tussen de Ahmadiyya-beweging en de islamitische gemeenschap in Berlijn werd gegeven door de in Berlijn studerende Egyptische arts Mansur Rif'at (1883-192?), lid van de Egyptische Nationale Partij⁶, die in zijn artikelen en pamfletten fel uithaalde naar aanhangers van de Ahmadiyya en hen bestempelde als collaborateurs, die net als

Kiram was een groot bewonderaar van koning Faisal van Irak

Glaube (Göttingen 1932). Kiram hield Rida op de hoogte van de politieke ontwikkelingen in Duitsland en andere Europese landen, zodat Rida, als gezaghebbende moslimgeleerde, het lezerspubliek zou kunnen informeren over wat hij betitelde als 'zionistische complotten tegen de islam'. Kiram had ook contact met anti-zionistische joodse schrijvers in Duitsland. Hij stuurde Rida bijvoorbeeld de Arabische vertaling van een bijdrage over de geschiedenis van de joodse migratie naar Palestina door de joodse Duitse wetenschapper H. Löwe in het *Gemeindeblatt der jüdischen Gemeinde* in Berlijn.

Charlatans

In zijn brieven aan Rida betreunde Kiram herhaaldelijk de 'gedegeneerde' situatie en 'onwetendheid' van moslims in Duitsland. Zijn heftige kritiek was eigenlijk gericht tegen de toenmalige Ahmadiyya-organisatie, de Islamische Gemeinde zu Berlin. Kiram beschouwde sommige leden als charlatans en fanatieke opportunisten. Zijn felle uitlatingen aan het adres van de beweging zijn

hun landgenoten in India in ruil voor financiële steun met de Britse autoriteiten heulden. De meeste brochures die betrekking hebben op de anti-Ahmadiyyacampagne werden gepubliceerd door Kirams Morgen- und Abendland Verlag.⁷ En hij waarschuwde Rida dat hij hen nooit moest ontvangen, noch enige financiële steun moest bieden.

Kiram was een groot bewonderaar van koning Faisal van Irak (1885-1933) In zijn optiek was Faisal de 'beste diplomaat' vanwege zijn houding ten aanzien van Turkije en Duitsland. Hij beschouwde hem als degene die eenheid en onafhankelijkheid kon brengen in de Arabische wereld en de droom van de groot-Arabische gedachte had kunnen verwezenlijken. Na het overlijden van de vorst te Bern organiseerde Kiram een herdenking bij de Deutsch-Islamische Kulturvereinigung in Berlijn. Een hoge Duitse ambtenaar, de *Geheimrat Prüfer*, gaf Kiram toestemming om de gelegenheid te organiseren onder voorwaarde dat de aanwezigen de plechtigheid niet zouden gebruiken als demonstratie tegen de Britten en vóór de groot-Arabische gedachte.

Zoals blijkt uit een rapport van de Geheimrat Prüfer was men beducht voor het vertroebelen van de relaties met het bevriende koninkrijk Irak en de nieuwe machthebber. In het Duitse verslag over de herdenking staat:

‘Die Feier ist kaum in einer den Anlaß entsprechenden Würde verlaufen und nur sehr schwach besucht gewesen. Offizielle Persönlichkeiten und Mitglieder des Diplomatischen Corps haben an ihr nicht teilgenommen. Auch die Ansprache Dr. Kirams, in der er nur wenig Leben und Verdienst des verstorbenen Königs, dagegen vorwiegend seine einigen Meriten erwähnt haben soll, ist offenbar dürftig gewesen.’

Wapenhandel

Naast publicist fungeerde Kiram als tussenpersoon in de wapenhandel. Hij combineerde zijn militaire ervaring met zijn contacten in de Arabische wereld. Zodoende werd hij vermoedelijk via Rashid Rida en Shakib Arslan geïntroduceerd bij de Saoedische autoriteiten, de koning van Jemen Imam Yahya, en andere moslimleiders in die tijd. Kiram werd gemachtigd door de Afghaanse ambassadeur in Berlijn om allerlei wapendeals namens de Afghaanse regering te verrichten.

In vergelijking met zijn succesvolle onderhandelingen met de Afghaanse autoriteiten en Jemen, verliepen de contacten met de Saoedi's minder voorspoedig. Kiram deed hierover in 1932 zijn beklag in een brief aan Rida, die vervolgens een bemiddelingspoging deed middels het schrijven van een aanbevelingsbrief aan de Saoedische koning. Het leidde echter niet tot een contract. Zijn meest succesvolle onderneming in de wapenhandel was zijn contact met de regering van Jemen. Volgens de Jemenitische militaire historicus S. Naji, was Kiram een van de belangrijkste wapenleveranciers voor het leger in Jemen.⁸ Het regeringsbeleid van Imam Yahya stond in

het teken van het behoeden van het land tegen westerse interventie. Als het ging om wapenleveranties was hij echter bereid vergunningen te verstrekken aan moslims en niet-moslims. Vooral Duitse wapenhandelaren hadden enorm veel succes. In zijn reisverhaal over Jemen vertelt de Engelsman L. Farago:

‘When a German was in the Near East, he was either making gramophone records of native songs or selling arms to native warriors.’

Op uitnodiging van Imam Yahya reisde Kiram drie keer naar Sana'a (1930, 1934 en 1936-1937). Ook hierbij maakte hij gebruik van zijn contacten met invloedrijke personen: het was Shakib Arslan die hem in een brief bij Yahya introduceerde als ‘een goede moslim, betrouwbaar in zijn werk en een deskundige militair’.

In de Duitse pers raakte Kiram bekend als ‘Talisman des Jemen-Königs in Berlin’, ‘Berater des Imam von Sanaa’, en ‘Blücher von Arabien’. In 1930 tekende hij zijn eerste overeenkomst met de Jemenitische regering. Volgens het contract zou Kiram 10.000 Duitse Mauser geweren moeten leveren. Zes jaar later werd hij benoemd tot de officiële agent voor de Duitse fabrieken Rheinmetall en Mauser die zaken deden in Jemen en Irak. Vanuit Jemen lichtte Kiram de Geheimrat Prüfer in over de economische en politieke situatie en over zijn activiteiten. In zijn dagboek (7 april 1936) beschrijft Kiram de ‘chaotische toestand en corruptie’ in Jemen. Hij was niet te spreken over de zachte aanpak van Imam Yahya, die volgens hem te weinig deed aan corruptie- en armoedebestrijding, en weet zou hebben van alle omkooppraktijken in zijn kabinet.

Nazi-ideologie

Kiram publiceerde veel boeken in het Arabisch, Turks en Duits. Ook in zijn dagboeken

en correspondentie maakt hij gebruik van deze talen, soms door elkaar. Een deel van zijn werk liet hij vertalen in het Spaans. Dit laatste heeft te maken met zijn contacten in Spanje en het onder Spaans protectoraat staande noordelijke deel van Marokko. Behalve zijn bijdragen voor de Arabische en Duitse pers zijn de meeste van zijn geschriften in manuscript en typoscript gebleven, zoals bijvoorbeeld 'Die Welt des Islam in Vergangenheit und Gegenwart', 'Islam im Urteil der Deutschen'. De reden dat hij zijn werken niet gepubliceerd kreeg, was volgens Kiram omdat zijn werken geen blijf zouden geven van de nazi-ideologie. Desalniettemin ondernam hij diverse pogingen zijn werken het licht te doen zien. Zo benaderde hij, zonder resultaat, het bureau van de bekende nazi-ideoloog Alfred Rosenberg en in 1941 raadpleegde hij de Duitse oriëntalist Max Horten bij zijn zoektocht een uitgeverij voor zijn werken te vinden. Horten antwoordde:

'Wenn Sie keinen Verlag für Ihre Übersetzung finden, so trifft Sie dasselbe Missgeschick, wie mich. Noch viele Arbeiten über den Islam habe ich fertiggestellt und finde keinen Verleger für diese. Für Ihre arabische Übersetzung müssten sich im Orient (Kairo oder Damaskus) Leute interessieren und es käme doch auch nur ein Verlag im Orient im Frage. Sie haben selbst erfahren, dass bei uns ganz falsche Vorstellungen über den Islam herrschen. Dann wäre es doch gut, wenn gebildete Muslims unsere so überaus rückständige Orientalistik zu fördern suchten und ihr einige Hilfe aus dem Orient zukommen ließen.'

Kiram reisde veel. Begin jaren veertig bezocht hij Spanje en het onder Spaans protectoraat staande noordelijke deel van Marokko. De bedoeling was om zijn boeken te publiceren via de Marokkaanse nationalist in

Tetouan. De toenmalige minister van Buitenlandse Zaken van Spanje ontving hem officieel in Madrid. Zijn nagebleven correspondentie met de afdeling Inlichting en Propaganda van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Madrid geeft een beeld van zijn verhouding met de Spaanse autoriteiten.

Het is aannemelijk dat Kiram ook bij het leggen van contacten met de Spaanse regering weer geholpen werd door zijn invloedrijke kennissen, Shakib Arslan en Amin al-Husseini (1897-1974), de moefiti van Jeruzalem die vanuit zijn ballingschap in Berlijn probeerde via de nationalistische partijen in noordelijk Marokko een anti-Britse campagne op touw te zetten.⁹ Wegens zijn belangrijke relaties en functie als vertegenwoordiger van Duitse fabrieken in verschillende Arabische en islamitische landen werd Kiram beschouwd als een bruikbaar contactpersoon bij het bevorderen van de handel tussen Spanje en het Nabije Oosten. Hij werd benoemd tot vertegenwoordiger van de Spaans-Oriëntaalse Kamer van Koophandel in Berlijn en exporteerde onder andere medische apparaten, medicijnen en typemachines naar Spanje.

Ook stond Kiram regelmatig in contact met prominente politieke salafisten, die evenals hijzelf beïnvloed waren door de ideeën van Rida and Arslan. Zo bezocht hij Muhammad Hasan al-Wazzai, al-Makki al-Nasiri en Abdel-Khalik Al-Turays en Muhammad Daoud.¹⁰ Ook tijdens deze bezoeken zocht hij naar een manier om zijn werken gepubliceerd te krijgen. Kiram slaagde hier echter niet in en genoot slechts bekendheid bij het Marokkaanse lezerspubliek door zijn artikelen in Marokkaanse kranten.

Osmaans verleden

Kiram was een exponent van het Osmaanse militaire verleden. Zijn lot was verbonden aan de politieke context van zijn tijd. Als Arabische Syriër was hij onderdaan van het

Osmaanse Rijk en werd hij opgeleid tot militair in het Osmaanse leger. Hoewel Kiram tot zijn dood Turks onderdaan bleef, lag zijn hart meer bij het Arabisch nationalisme. Via intensief briefcontact met zijn familie in Damascus onderhield hij het contact met zijn moederland. In tijden van financiële nood wendde Kiram zich eveneens tot zijn familie in Syrië. Typerend voor zijn verscheurde gevoelens is het feit dat hij geopteerd heeft voor het Syrische staatsburgerschap, maar hij slaagde er niet in dit te verkrijgen.¹¹ Maar zijn dagboeken, deels in het Osmaans, deels in het Arabisch en deels in het Duits, verschaften ons een unieke kijk in het leven van een Osmaanse migrant in Berlijn en zijn impressies van Duitsland ten tijde van het Interbellum en de Tweede Wereldoorlog.

Door de nauwe betrekkingen tussen het Osmaanse en Duitse rijk in deze periode, kwam Kiram als gewonde militair naar Berlijn. Daar nam hij temidden van vooraanstaande moslims een plaats in in de geschiedenis. Zijn denkbeelden zijn beïnvloed door de ideeën van mensen zoals Rida, Arslan en al-Husseini. In het begin van hun politieke en intellectuele carrière sympathiseerden Arslan en Rida met het Osmanisme. Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog richtten hun inspanningen zich op het Arabische nationalisme. Bij Rida vatte de gedachte post dat een renaissance van de islam uitsluitend kon worden bewerkstelligd door Arabisch nationalisme, omdat dit in zijn visie de enige vorm van nationalisme was die in harmonie was met de islam.¹²

Na de val van het Osmaanse Rijk en de afschaffing van het kalifaat probeerden moslimnationalisten de hereniging van de oemma tot stand te brengen via het opbouwen van grote geopolitieke en intellectuele netwerken, zowel in het Oosten als in het Westen. Omdat Kiram figureerde aan de periferie van een groep prominente moslimfiguren, is zijn

aandeel in de geschiedenis temidden van de grote namen onderbelicht gebleven. Maar uit de bewaard gebleven archiefstukken en egodocumenten blijkt het belang van zijn rol binnen het grotere geheel. Kiram werd deels gedreven door idealisme en Arabisch nationalisme, deels door economische noodzaak. Hij maakte gebruik van zijn netwerk en betrekkingen met Arabische beleidsmakers om in zijn levensonderhoud en dat van zijn gezin te voorzien, deels door het voeren van een eigen boekhandel annex uitgeverij, deels door zijn handelsreizen naar het Nabije Oosten in het kader van de wapenhandel. Een succesvol leven als wetenschapper of publicist bleek niet voor hem te zijn weggelegd.

Aan het werkzame leven van Kiram kwam abrupt een einde bij de val van Berlijn. In het laatste deel van zijn dagboek doet hij, deels in het Duits, verslag van zijn pogingen om beurtelings bij de binnengekomen Russen en later bij de Amerikanen zijn manuscripten gepubliceerd te krijgen. Onopgehelderd blijft wat de aanleiding is geweest voor zijn arrestatie door de Amerikanen. Mogelijk speelden zijn relaties met het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken waar hij vertaalwerk voor verrichtte, zijn reizen naar het buitenland tijdens de Twee Wereldoorlog en zijn aandeel in de wapenhandel hierin een rol.

Kiram overleed in een Amerikaans militair ziekenhuis aan de gevolgen van kanker. Het verhaal van een Osmaanse militair in het interbellum eindigt in 1946 als de schoonfamilie van Kiram zijn egodocumenten, brieven, boeken en manuscripten in houten kisten verpakt vanuit het oosten van Duitsland naar zijn vrouw in Stuttgart verstuurt. Op één kist na is de verzameling compleet gebleven en bewaard door zijn zoon Harun in Kornwestheim. ■

en het Arabisch als spreektaal. Dit verschijnsel doet zich nog heden ten dage voor en wordt diglossie genoemd. Zie A. Schippers en K. Versteegh, 'Het Middel-Arabisch' in *Het Arabisch. Norm en Realiteit*, Coutinho 1987, pag. 59.

- 3 Zinnen tussen vierkante haken zijn er ter verduidelijking toegevoegd en staan niet als zodanig in de memoires.
- 4 Hajj Ali gebruikte een Osmaanse jaartelling, met de naam Rumi. Deze was tot 25 december 1925 in gebruik.

Van officier tot publicist en wapenhandelaar (pag. 74)

- 1 Tot de Centrale Mogendheden behoorden Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, en Bulgarije. De toetreding van het Osmaanse Rijk, tijdens het bewind van sultan Mehmed V, vond plaats op 10 november 1914. Naar aanleiding daarvan namen Osmaanse soldaten officieel deel aan de vijandelijkheden tegen Rusland, Groot-Brittannië en Frankrijk, die samen de Triple Entente vormden.
- 2 *Die Woche* was een tijdschrift voor een breed lezerspubliek. Naast bijdragen over historische gebeurtenissen en personen (o.a. een artikel over keizer Friedrich Barbarossa) treffen we in de aflevering waarin de bijdrage van Kirm werd geplaatst ook artikelen aan over actualiteiten in de rubriek 'Neuigkeiten der Woche', zoals een bijdrage met foto's van het proces tegen de van brandstichting in de Rijksdag beschuldigde Nederlandse communist Marinus van der Lubbe, foto's van een ernstig treinongeluk in Frankrijk, een artikel over waterdichte skipakken en een verhaaltje over de oudste bewoonster van Duitsland.
- 3 Het tussen teksthaken geplaatste fragment is toegevoegd aan de hand

van het typoscript van Kiram zelf. Deze slotzin is mogelijk wegens ruimtegebrek niet in het gepubliceerde artikel opgenomen.

- 4 M.S. Abdullah, *Geschichte des Islams in Deutschland, Graz/Keulen*, pag. 17; Gerhard Höpp, 'Tot und Geschichte oder wie in Berlin prominente Muslime bestattet wurden', in G. Höpp en G. Jonker (red.), *In fremder Erde, Zur Geschichte und Gegenwart der islamischen Bestattung in Deutschland*, Berlijn, 1996, pag. 23-24.
- 5 De zoon van Zeki Kiram heeft mij verzekerd dat zijn moeder geen verpleegster was, maar als bedrijfsleidster in de boekwinkel werkte, die Kiram regelmatig bezocht. In zijn dagboek schrijft Kiram dat Gertrud voor hem zorgde tijdens zijn verblijf in het ziekenhuis. Mogelijk heeft Gertrud als vrijwilligster, zoals toentertijd gebruikelijk was voor jonge vrouwen, voor de oorlogsslachtoffers in het ziekenhuis gezorgd.
- 6 Hij studeerde geneeskunde in Cairo, Beiroet en Philadelphia en was voorzitter van de 'Club des patriotes égyptiennes' (1914).
- 7 Het volgende overzicht van door Kiram gepubliceerde werken is samengesteld aan de hand van de werken van Gerhard Hopp: *Die Ahmadija-Sekte: Ein Vorkämpfer für den englischen Imperialismus*, Berlijn, 1923; *Der Verrat der Ahmadi an Heimat und Religion*, 1923; *The Ahmadi sect: Vanguard of the British Imperialism and the Greatest Danger to Islam, Convincing evidence of their Duplicity*, 1923; *Der Verrat der Ahmadi an Heimat und Religion*, 1923; *Ahmadi's Betrayal of Country and Religion*, 1923; *Die Ahmadija Agenten: ein Rätsel. Werden sie tatsächlich von den deutschen Behörden unterstützt und beschützt?*, 1924; *Vollständiger Zusammenbruch der Ahmadija-Sekte: Weitere Beweise für Ihre Tätigkeit als englische Agenten*, 1924;

Total Demoralisation of the Ahmadija Sect: Further Evidence in Regard to their Activities as British Agents and Menace to Islam, 1924.

- 8 Volgens Naji zijn de vier belangrijkste bronnen van het Jemenitische wapenarsenaal tijdens het bewind van de Zaydi Imam Yahya:
 1. het achtergebleven wapentuig van het Turkse leger na de terugtrekking in 1918,
 2. Oostenrijkse geweren en wapentuig geleverd door een joodse vriend en adviseur van de imam, Israïll al-Subayri, die in ruil voor hoge bedragen naar Europa reisde om contracten af te sluiten,
 3. Duitse Mauser-geweren geleverd door Zeki Kiram, die kennis had genomen van de hoge winsten van al-Subayri. De Mauser geweren stonden in Jemen niet bekend onder hun merknaam, maar als 'Kiram-geweren',
 4. 20.000 Italiaanse geweren die naar Jemen werden geëxporteerd na het Jemenitisch-Italiaanse verdrag in 1936.
 Zie Sultan Naji, *Militaire Geschiedenis van Jemen 1839-1967* (Arabisch), Aden, 1976, pag. 127-128.
- 9 Onder aanvoering van al-Husseini probeerden Arabische nationalist in Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog een campagne tegen de Britse en Amerikaanse propaganda in Marokko op touw te zetten. Al-Husseini en zijn aanhangers ontvingen hierbij steun van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken, omdat het ministerie de sympathie van de Spaanse autoriteiten tegenover de Amerikanen en Britten wilde verminderen. Voor het verspreiden van de Duitse propaganda werd zorggedragen door verschillende Marokkaanse nationalistische partijen, de Hizb al-Islah al-Watani (Partij voor Natio-

- nale Hervorming) opgericht door Abd al-Khalik al-Turays (1910-1970), en de Hizb al-Wahda al-Maghribiyya (Partij voor Marokkaanse Eenheid) van Muhammad Makki al-Nasiri (geb. 1904), die hun kranten en tijdschriften voor de vanuit Duitsland gevoerde campagne ter beschikking stelden. Zie Gerhard Höpp (red.), *Mufti-Papiere: Briefe, Memoranden, Reden und Aufrufe Amin al-Husainis aus dem Exil (1940-1945)*, Berlijn, 2001, pag. 93-102 en pag. 107-112.
- 10 Laatstgenoemde was naast directeur van onderwijs in Tetouan een bekend historicus die verschillende werken schreef over de geschiedenis van de stad.
- 11 Uit de correspondentie van Kiram blijkt dat dit kwam doordat hij zijn aanvraag te laat had ingediend. Kirams zoon heeft me verteld dat zijn moeder door haar huwelijk met een Turks staatsburger de Duitse nationaliteit verloor. Na de Tweede Wereldoorlog volgde een jarenlange strijd door moeder en zoon tegen de Duitse overheid om het Duitse staatsburgerschap te verkrijgen. De documenten die op deze kwestie betrekking hebben maken deel uit van Kirams archief.
- 12 Voor meer informatie over deze complexe materie verwijs ik naar C. Ernest Dawn, 'From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology', *Review of Politics*, vol. 23/3 (juli 1961), pag. 394-395. C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the origins of Arab Nationalism*, Chicago/Londen, 1973. Adeed Dawisha, *Arab Nationalism in the Twentieth Century: From Triumph to Despair*, Princeton, 2002.

Literatuur:

Voor details en bronvermeldingen zie mijn artikel: 'From an Officer in the Ot-

toman Army to a Muslim Publicist and Armament Agent in Berlin: Zeki Hishmat-Bey Kirâm (1886-1946)', *Bibliotheca Orientalis* 63 (2006), pag. 235-268.

Arslân, Chekib, *La Nation arabe*, Genève, 4 vols., 1934-1938.

—, *Al-Sayyid Rashid Ridâ aw Ikhâ' Arba'in Sana*, Damascus, 1937.

Bessis, J., 'Chekib Arslan et les mouvements nationalistes au Maghreb', *Revue Historique* no. 526 (1978), pp. 467-489.

Bley, Wulf (red.), *Revolutionen der Weltgeschichte: Zwei Jahrtausende Revolutionen und Bürgerkriege, Kriegs-, Militär-, Gerichts- und Reichsarchiven*, 1933.

Choueiri, Youssef, *Arab Nationalism: A History: Nationalism and State in the Arab World*, Oxford, 2000.

Cleveland, W. L., *Islam against the West: Shakib Arslân and the campaign for Islamic nationalism the West*, Austin, 1985.

Farah, Tawfic E. (red.), *Pan-Arabism and Arab Nationalism: the continuing debate*, Boulder, 1987.

Gilyazov, Iskander, 'Die Wolgatataren und Deutschland im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts', in Anke von Kügelgen, Michael Kemper en Allen J. Frank (red.), *Muslim Culture in Russia and Central Asia from the 18th to the Early 20th Centuries (vol. 2: Inter-Regional and Inter-Ethnic Relations)*, Berlijn, 1998, pag. 335-353.

Haddad, Mahmoud, 'Arab Religious Nationalism in the Colonial era: Rereading Rashid Rida's ideas on the Caliphate', *Journal of American Oriental Society*, 117/2 (1997), pag. 253-277.

Halstead, John P., *Rebirth of a Nation: the Origins and Rise of Moroccan Nationalism, 1912-1944*, Harvard, 1967.

Heimbach, Marfa, *Die Entwicklung der islamischen Gemeinschaft in Deutschland seit 1961*, Berlijn, 2001.

Höpp, G., *Arabische und islamische Periodika in Berlin und Brandenburg 1915-1945: Geschichtlicher Abriss und Bibliographie*, Berlijn, 1994.

—, *Texte aus der Fremde. Arabische politi-*

sche Publizistik in Deutschland, 1896-1945. Eine Bibliographie, Berlijn, 2000.

Hourani, Albert, *Arabic Thought in the Liberal Age 1789-1939*, Cambridge, 1998.

Kirâm, Zeki and Chekib Arslan, *La Syrie: A la Société des Nations l'an 1925, un appel à la Vime Assemblée*, Genève, 1925.

Kirâm-Bey, Zeki H., *Mund- und Zahnpflege bei den mohammedanischen Völkern*, Berlijn, 1923.

—, *Qamûs al-Tesrîh latini-'Arabî: Vocabularium anatomiae latine-arabice & Qamus Tesrîh latine-türkiye: Vocabularium anatomiae latine-turcice*, Berlijn, 1923.

Kramer, Martin, *Islam Assembled: The Advent of the Muslim Congresses*, New York, 1986.

Shahin, Emad Eldin, *Through Muslim Eyes: M. Rashid Ridâ and the West*, Virginia, 1994.

Tauber, Eliezer, 'Three Approaches, One Idea: Religion and State in the Thought of 'Abd al-Rahman al-Kawakibi, Najib 'Azuri and Rashid Rida', *British Journal of Middle Eastern Studies* 21/2 (1994), pag. 190-198.

—, 'Rashid Rida and Faysal's Kingdom in Syria', *The Muslim World*, 85 (1995), pag. 235-245.

—, 'Rashid Rida as Pan-Arabist before the World War I', *The Muslim World*, 79/2 (1989), pag. 102-112.

—, 'Rashid Ridâ and Political Attitudes during the World war I', *The Muslim World*, 85/1-2 (1995), pag. 107-121.

—, 'The Political Life of Rashid Rida', *Arabist: Budapest Studies in Arabic*, 19-20 (1998), pag. 261-272.

Islam en propaganda in de Britse en Nederlandse pers (pag. 84)

- 1 J. Buchan, *Greenmantle*, Londen, 1916.
- 2 F. Robinson, 'The British Empire and the Muslim world', in: W.R. Louis and J.M. Brown (red.), *The Oxford History of the British Empire*, Oxford, 1999, pag.

- 398-420, 405.
- 3 F. Robinson, 'The British Empire and the Muslim world', pag. 400.
- 4 C. van Dijk, *The Netherlands and the Malay peninsula, 1890-1918: Pan-Islamism and the Germano-Indian plot*, Leiden, 1997, pag. 15.
- 5 C. Snouck Hurgronje, *Nederland en de Islam*, Leiden, 1915, pag. 69.
- 6 Zie bijvoorbeeld: 'Kaiser's New Title', *Daily Telegraph*, 6 november 1914.
- 7 G. Hagen, 'German Heralds of Holy war', *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 24 (2004) 2, pag. 145-162.
- 8 T. Lüdke, *Jihad made in Germany. Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War*, ongepubliceerde PhD thesis Oxford, 2001.
- 9 A. Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, Leiden, 1997.
- 10 'Mr Lloyd George at the City Temple', *Daily News en Leader*, 11 november 1914, pag. 1-2.
- 11 J. Rylands Library, Universiteit van Manchester, *Scott Papers*, 244, 15.
- 12 Printed confidential 'Memorandum Respecting Propaganda and Counter-Propaganda conducted by the Foreign Office among 'Muslim' Peoples': outline of measures taken in various territories with Muslim populations; Soudan (Sudan), Persia, Java, North Africa, India; includes publication of propagandist newspaper *El Hakikat*'. The National Archives, Londen, CO 323/716/13, 13 december 1916.
- 13 C. Haste, *Keep the Home Fires Burning. Propaganda in the First World War*. Londen, 1977, pag. 3.
- 14 Özcan, *Pan-Islamism*, pag. 175.
- 15 Hardinge aan de staatssecretaris Crewe van India, 26 augustus 1914, Home Poll. A. Nov. 1914, nos. 1-27, National archives of India, geciteerd door Özcan, *Pan-Islamism*, pag. 176-177.

- 16 British Library, Hardinge Papers, IOR Mss Eur Photo Eur 472, 55, Hardinge aan Crewe, 29 oktober 1914.
- 17 Özcan, *Pan-Islamism*, pag. 175.
- 18 National Archives, HO 139/19/78, D. 122, 24 november 1914.
- 19 National Archives, HO 139/18/76, D. 363, 21 februari 1916.
- 20 Geciteerd door G. Kaul, *Reporting the Raj. The British Press and India, c. 1880-1922*, Manchester, 2003, pag. 130.
- 21 Ibid., pag. 131.
- 22 'India. "Turkey's Sword Drawn in Unholy Cause"', *Manchester Guardian*, 4 november 1914, pag. 7.
- 23 *Daily Telegraph*, 25 november 1914, pag. 11.
- 24 British Library, Hardinge Papers, IOR Mss Eur Photo Eur 472, 55, Hardinge aan Crewe, 29 October 1914.
- 25 Hardinge aan journalist V. Chirol, 12 november 1914, CUL, Hardinge Papers, 93 II, pag. 249.
- 26 National Archives, HO 139/18/76, 1, nr 5, 5 november 1914.
- 27 National Archives, HO 139/18/76, 2, nr 24. Telegram 13 juni 1916.
- 28 J.M. Landau, *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*, Oxford, 1990, pag. 101-103.
- 29 A. Özcan, *Pan-Islamism: Indian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)*, Leiden, 1997, pag. 180-182.
- 30 'Italian opinion', *Daily Telegraph*, 2 november 1914, pag. 7.
- 31 *Daily Telegraph*, 6 november 1914, pag. 6.
- 32 'The end of Turkey', *The Star*, 2 november 1914, pag. 2.
- 33 *Daily Telegraph*, 26 november 1914, pag. 7.
- 34 'The Betrayal of Islam', *The Times*, 3 november 1914, pag. 7.
- 35 H. Ansari, 'The Infidel within: Muslims in Britain since 1800', Londen, 2004.
- 36 'Turkish Subjects in England', *Manchester Guardian*, 3 november 1914, pag. 5.